

BARBARA WYSOCKA

TYTUS DZIAŁYŃSKI – STAN BADAŃ

Jest swoistym paradoksem, iż Tytus Działyński, jeden z najwybitniejszych Wielkopolan i najbardziej zasłużonych Polaków doby porozbiorowej, nie posiada do dziś studium biograficznego (nie posiada także pomnika, ani nagrobka, a nawet tablicy nagrobnej). Monograficzne opracowanie jego biografii nie byłoby prostym zadaniem – dzieło to rysuje się jako i monumentalne, i wielowątkowe. Działyński angażował się bowiem we wszystkie niemal dziedziny ówczesnego życia. Jego działalność to 45 lat kolekcjonerskich starań – tworzenie zbiorów „do użytku współrodaków”, walka zbrojna, posłowanie na sejmy, mecenat, wydawnictwa, przebudowa zamku w Kórniku, udział w organizacjach społecznych, gospodarczych i naukowych, ofiarność charytatywna, tworzenie ogrodu dendrologicznego. Jego osobowość tak wszechstronna, a zarazem oryginalna niełatwa jest do „sportretowania”.

Człowiek tej miary zyskał wyjątkowe uznanie i wielki szacunek u współczesnych. Liczne nekrologi i wspomnienia pośmiertne podające wiele faktów biograficznych (nie zawsze ścisłych) pisane były niekiedy w konwencji wręcz panegirycznej¹. Wśród nich największą wartość informacyjną posiadała Władysław Niegolewski *Mowa pochwalna na uczczenie [...] Tytusa Działyńskiego* [...] ² wygłoszona na posiedzeniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego i następnie opublikowana. Niegolewski korzystał z własnych wspomnień (był osobistym znajomym T. Działyńskiego) oraz z materiałów rodziny Działyńskich.

Życiorysy w XIX-wiecznych encyklopediach wydawanych w Warszawie (z błędami faktograficznymi), sławiące jego zasługi i zalety, z przyczyn cenzuralnych milczały o udziale w powstaniu 1831 r. Najobszerniej informowały o wydawnictwach (z wykazami tytułów dzieł)³. Podobny był biogram w herbarzu Teodora Żychlińskiego (tu opisano pokrótce okres powstania listopadowe-

¹ J. Bartoszewicz, *Tytus Działyński*, „Tygodnik Ilustrowany” 1861 nr 114; *Wspomnienie o hr. Tytusie Działyńskim*, „Czas” [Kraków] 1861 nr 112; J. Koźmian, *Hr. Tytus Działyński*, „Przegląd Poznański” T. 31: 1861, s. 370-371 (przedr. w: tegoż *Pisma* T. 3. Poznań 1881, s. 269); „Gazeta Polska” 1861 nr 97, nr 100; „Dziennik Poznański” 1861 nr 86, nr 88 (przedr. T. Żychliński, *Kronika żałobna rodzin wielkopolskich*, Poznań 1877, s. 607-611); *Wspomnienie o śp. Tytusie hr. Działyńskim*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego” T. 3: 1865, s. 603-606.

² W. Niegolewski, *Mowa pochwalna na uczczenie nieodżałowanej pamięci Tytusa Działyńskiego, prezesa Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskich*, „Warta” R. XIII: 1885/6 nr 569-572.

³ *Encyklopedia powszechna* [S. Orgelbranda], Warszawa 1861, T. 7, s. 868-871; *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, T. 17-18, Warszawa 1896, s. 564-565.

go)⁴. Wawrzyniec Benzelstierna-Engeström do wielokrotnie już podawanych faktów i rutynowych niejako charakterystyk, dodał obszerną „kronikę rodzinną” przodków ze strony matki – Justyny z Dzieduszyckich. Bowiem „to duchowe dziedzictwo rodzinne” uznał za „rzeczywisty klucz do tajników serca i duszy; rozświetlenie tego pięknego charakteru i olbrzymiej wielostronności hr. Tytusa”⁵.

Podstawowy zrab dat i faktów z życia T. Działyńskiego, w obszerniejszym zarysie, ogłosił Stanisław Bodniak w 1929 r. w pierwszym zeszycie „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej”⁶. Autor określił swój artykuł jako „jedynie szkic życia i duchowej sylwetki [...], bo na więcej nie pozwala ani szczupłość miejsca, ani materiał źródłowy, w znacznej części jeszcze niedostępny”⁷.

W istocie opracowanie to ogromnie poszerzyło ówczesny stan wiedzy i przez następnych kilkadziesiąt lat stanowiło główne źródło informacji o T. Działyńskim. Oparte zostało na jego autobiografii (ogłoszonej w 1862 r.), materiałach archiwalnych Biblioteki Kórnickiej, pamiętnikach, korespondencji i in.

Układ problemowy „klasycznej biografii” – „życie – działalność – charakterystyka” narzucił konieczność podjęcia wielu zagadnień, m. in. przedstawienia uwarunkowań rozwoju osobowości i orientacji życiowej, bowiem według autora biografii, na „ukształtowanie się światopoglądu [Działyńskiego] złożyły się dwa czynniki – ideologia XVIII w. i tradycja polska”⁸.

Opisane zostały kolejne etapy życia i sfery działalności, scharakteryzowane motywacje i poglądy. Tekst uzupełniają i ożywiają liczne cytaty, głównie z listów i mów T. Działyńskiego. Szerzej omówiony został udział w powstaniach 1831 r. i 1848 r., pobyt na emigracji w Galicji; dość szczegółowo potraktowano dwa epizody – udział w spisku na życie cara Mikołaja I i mowę na pogrzebie arcybpa Teofila Wolickiego w 1829 r. Obszerniej przedstawiono tworzenie zbiorów bibliotecznych oraz edytorstwo, które, pomimo krytycznych uwag, zostało ocenione dość wysoko. Natomiast pobieżnie została zaprezentowana działalność polityczna. O przebudowie zamku i kolekcji muzealnej jedynie wzmiankowano.

Już po śmierci S. Bodniaka poprawioną i uzupełnioną wersję tego życiorysu przygotował do druku Jadwiga Łuczakowa⁹. S. Bodniak zamieścił także zwięzły biogram T. Działyńskiego w *Polskim słowniku biograficznym*¹⁰ (ogółem znalazło się tam 13 biogramów Działyńskich jego autorstwa).

⁴ T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, T. III, Poznań 1881, s. 63-64, T. X, Poznań 1888, s. 117-123.

⁵ W. Benzelstierna-Engeström, *Tytus Działyński* [w:] *Album biograficznie zasłużonych Polaków i Polek XIX w.*, T. I, Warszawa 1901, s. 256-261 (cyt., s. 258).

⁶ S. Bodniak, *Tytus Działyński*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (dalej PBK) Z.1: 1929, s. 13-47.

⁷ Tamże, s. 41.

⁸ Tamże, s. 38.

⁹ S. Bodniak, *Tytus Działyński (1797 [!]-1861)*, [w:] *Wybitni Wielkopolanie XIX wieku*. Praca zbiorowa pod red. W. Jakóbczyka, T. 1, Poznań 1959, s. 67-101.

¹⁰ *Polski słownik biograficzny*, T. VI, Kraków 1948, s. 77-78.

Najpełniej, jak dotychczas, przedstawił życie i działalność T. Działyńskiego Stanisław K. Potocki w (nieopublikowanej) rozprawie doktorskiej „Poglądy i działalność polityczno-społeczna Tytusa Działyńskiego (1796-1861)”¹¹. W rozprawie wykorzystana została szeroka baza źródłowa: dokumenty osobiste i majątkowe T. Działyńskiego; archiwa organizacji i instytucji, których był członkiem lub założycielem; jego własne komentarze i wynurzenia – listy i mowy; relacje z epoki – epistolarne i pamiątkarskie; prasa; biografie współczesnych mu, wybitnych postaci. Autor sięgnął przede wszystkim do bogatych źródeł archiwalnych Biblioteki Kórnickiej, Archiwum Państwowego w Poznaniu oraz Biblioteki Czarotoryskich w Krakowie; oparł się także na pracach niemieckiego historyka – Manfreda Lauberta, który badał archiwalia władz pruskich, dziś już w części nie istniejące. Ponadto wykorzystane zostały opracowania historyczne z dziejów Wielkopolski wzmiankujące o T. Działyńskim oraz przyczynki do jego biografii. Były to artykuły i monografie dotyczące: daty i miejsca urodzenia (Czesława Kubalika)¹², itinerarium podróży z lat 1817-1825 (Ryszarda Marciniaka)¹³, działów rodzinnych w 1826 r. (tekst własny autora rozprawy)¹⁴, udziału w powstaniu 1831 r. (Andrzeja Wojtkowskiego, Janusza Staszewskiego, Władysława Zajewskiego)¹⁵, procesu z rządem pruskim o zasekwestrowane dobra (Zofii Nowak)¹⁶, udziału w Wiośnie Ludów w Poznańskim (Stefana Kieniewicza)¹⁷, działalności w sejmach prowincjonalnych w latach 1841-1845 i w Kole Polskim w sejmie pruskim (Ludwika Żychlińskiego, Romana Komierowskiego i Zdzisława Grota)¹⁸, udziału w pracach organiczników poznańskich (Adama Skalkowskiego, Witolda Jakóbczyka)¹⁹, roli w powołaniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu (Anny Marciniak)²⁰.

¹¹ S. K. Potocki, „Poglądy i działalność polityczno-społeczna Tytusa Działyńskiego (1796-1861)” Poznań 1980, Mpis, BK, bez sygn. S.K. Potocki jest także autorem biogramu T. Działyńskiego w *Wielkopolskim słowniku biograficznym*, Poznań 1981, s. 168-169.

¹² Cz. Kubalik, *Tytusa Działyńskiego data i miejsce urodzenia*, PBK Z. 9-10: 1968, s. 576-584.

¹³ R. Marciniak, *Biblioteka Kórnicka Tytusa Działyńskiego w roku 1826*, PBK Z. 12: 1976, s. 7-18.

¹⁴ S. K. Potocki, *Podstawy finansowe Biblioteki Kórnickiej w latach 1826-1924*, PBK Z. 12: 1976, s. 19-47.

¹⁵ A. Wojtkowski, *Udział Wielkopolski w powstaniu listopadowym*, „Kwartalnik Historyczny”. T. 44: 1930, s. 421-472; J. Staszewski, *Początki pułku jazdy poznańskiej*, „Kronika Miasta Poznania” 8: 1930, s. 315-326; W. Zajewski, *Walki wewnętrzne ugrupowań politycznych w powstaniu listopadowym 1830-1831*, Gdańsk 1967.

¹⁶ Z. Nowak, *Proces Tytusa Działyńskiego w latach 1831-1838 z rządem pruskim o zasekwestrowane dobra kórnickie*, PBK Z. 12: 1976, s. 93-115.

¹⁷ S. Kieniewicz, *Spółeczeństwo polskie w powstaniu poznańskim 1848 r.*, Warszawa 1960.

¹⁸ L. Żychliński, *Historia sejmów Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, Poznań 1867; R. Komierowski, *Kolo polskie w Berlinie 1847-1860*, Poznań 1910; Z. Grot, *Działalność posłów polskich w sejmie pruskim (1848-1850)*, Poznań 1961.

¹⁹ A. Skalkowski, *Bazar poznański*, Poznań 1938; W. Jakóbczyk, *Studia nad dziejami Wielkopolski*, T. 1-2, Poznań 1951-1959.

²⁰ A. Marciniak, *Udział Tytusa Działyńskiego w powstaniu i rozwoju Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, PBK Z. 14: 1978, s. 17-49.

W rozprawie S. K. Potockiego wątkiem głównym, najbardziej wyeksponowanym jest

[...] przedstawienie poglądów politycznych i społecznych Działyńskiego oraz prześledzenie i ocena jego działalności politycznej [...]²¹

Zatem obszernie zaprezentowana została ewolucja poglądów T. Działyńskiego przed i po powstaniu listopadowym i w okresach późniejszych; działalność w Oleszycach w Galicji; aktywność społeczna w Wielkopolsce; działalność i poglądy polityczne w czasie sprawowania mandatów poselskich na sejmy prowincjonalny oraz pruski.

Działalność społeczna ukazana została „wybiórczo” – pod kątem jej celów politycznych. Z problemów działalności kolekcjonerskiej i wydawniczej omówiono jedynie program ideowy – jako formy działań na rzecz przetrwania narodowości.

Jednakże autor nie ograniczył się do biografii polityczno-ideologicznej, poszerzył warsztat heurystyczny aby przedstawić indywidualne koleje losu. Tok narracji pracy wyznaczony jest przez *calendarium* życia. Analiza mentalności i ideologii pozostaje zawsze w związku z przedstawionymi w porządku chronologicznym wydarzeniami.

Opis każdego etapu życia T. Działyńskiego zawiera fakty nowe, dotychczas nie opisywane, lub też szerzej ujmuje kwestie jedynie wzmiankowane w poprzednich opracowaniach. Można tu wskazać na liczne przykłady: przytoczono świadectwa z epoki o matce Tytusa (zwłaszcza o jej wykształceniu); szczegółowo przedstawiono młodość (kolejne etapy edukacji; lektury; kontakty z kręgiem Puław, z Józefem Dzieduszyckim, Edwardem Raczyńskim i in.; mecenat przedpowstaniowy); dodano wiele informacji o służbie wojskowej w powstaniu listopadowym i o pobycie na emigracji (np. o pojedynku z Janem Ledóchowskim w obronie honoru teścia – Stanisława Zamoyskiego); omówiono stanowisko wobec spisków lat 1839-1847, poglądy w czasie wojny krymskiej, wobec kwestii rzymskiej i in.²²

Interpretacja niektórych epizodów różna jest od tej, którą przyjął S. Bodniak. Według S. Bodniaka „przez ogłoszenie *Pamiętników* Kilińskiego w 1829 r. pragnął zwrócić uwagę Rosji na krwawy protest narodu i ostrzec przed zmuszaniem do nowego i groźniejszego”²³. S. K. Potocki uznał, że „w zamierzeniu wydawcy miała ta książka przyczynić się właśnie do wzmożenia rewolucyjnych nastrojów mieszkańców Warszawy, o czym informował Lelewela”²⁴. Dla S. Bodniaka udział T. Działyńskiego w spisku koronacyjnym był jedynie pomówieniem Adama Gu-

²¹ S. K. Potocki, „Poglądy i działalność...”, s. 6.

²² W odrębnym artykule, ogłoszonym parę lat później, przedstawiony został udział T. Działyńskiego w Wiośnie Ludów: S. K. Potocki, *Wydarzenia 1848 r. w Poznańskim w świetle listów i relacji Działyńskich*, PBK Z. 22: 1988, s. 229-260.

²³ S. Bodniak, *Tytus Działyński*, PBK op. cit., s. 19.

²⁴ S. K. Potocki, „Poglądy...”, s. 76-77.

rowskiego²⁵, według S.K. Potockiego zaś „wiedział o istnieniu takiego zamiaru, w pewnym okresie gorąco popierał pomysł, ale też zapewne wcześniej niż młodzi wojskowi dał się przekonać [...] do rezygnacji z tak radykalnych kroków”²⁶. S. Bodniak podał malowniczy szczegół, jak to udając się do powstania listopadowego „złamał żandarmowi na granicy trzy zęba”²⁷. Natomiast S. K. Potocki (odrzucając relację W. Niegolewskiego, na której oparł się Bodniak) stwierdził, że „bez przeszkód przekroczył granicę w Strzałkowie i 5 grudnia znalazł się w Warszawie”²⁸.

Obszerny życiorys T. Działyńskiego zamieściła Róża Kąsinowska w monografii o zamku w Kórniku²⁹. Do informacji zaczerpniętych z wcześniejszych opracowań autorka dodała opis świetnego wesela T. Działyńskiego z Celestyną Gryzeldą Zamoyską. Wesele urządzone 19 listopada 1825 r. w Puławach, wyreżyserowane jak spektakl, odprawione w staropolskich kostiumach, odbiło się szerokim echem w całej Polsce.

Przyszłe, naukowe studium biograficzne o T. Działyńskim poprzedzone zostało popularną monografią Bogumili i Marceliego Kosmanów³⁰. Poszczególne rozdziały tej pracy opatrzone obiecującymi tytułami: *Cztery lata w Kórniku*; *Dole i niedole Działyńskich 1830-1838*; *Z powrotem w Kórniku* itp. Jednakże opis etapów życia Tytusa jest jedynie tłem do dziejów biblioteki – tworzenia księgozbioru, zakupów kolekcjonerskich, nakładów finansowych, organizacji biblioteki, gromadzenia „zbioru pamiątek narodowych”. Monografia ta została oceniona jako typowa pozycja „rocznicowa”, powstała w związku z obchodami 150-lecia Biblioteki Kórnickiej (obchodzonego w 1978 r.). Recenzenci podnosili, iż oparta została jedynie na dotychczasowej literaturze, obfitowała w liczne stereotypy i uproszczenia, a także błędy rzeczowe i pomyłki³¹.

M. Kosman w zbiorze *Opowieści Kórnickie*³² poświęcił rozdział *Non omnis moriar* T. Działyńskiemu. Jest to popularna gawęda, opowiadająca w przystępny sposób o jego życiu i zasługach.

Kolejny popularny zarys biografii T. Działyńskiego ogłosił w 1984 r. Lech Słowiński. Opracowanie to napisane potoczystym językiem, urozmaicone licznymi cytataми, nie wykraczało poza istniejący stan wiedzy³³.

²⁵ S. Bodniak, *Tytus Działyński*, PBK op. cit., s. 18-19.

²⁶ S. K. Potocki, „Poglądy...”, s. 79-80.

²⁷ S. Bodniak, *Tytus Działyński*, PBK op. cit. Podobnie W. Benzelstierna-Engeström, op. cit., s. 257. „Konno z pistoletem w ręku utorował sobie drogę przez granicę”.

²⁸ S. K. Potocki „Poglądy...”, s. 85.

²⁹ R. Kąsinowska, *Zamek w Kórniku*, Kórnik 1998.

³⁰ B. i M. Kosmanowie, *Tytus Działyński i jego dzieło. 150 lat dziejów Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1978.

³¹ A. Mężyński, „Studia o Książce” R. 10: 1980, s. 236-242; M. Hilchen, *Tytus Działyński i jego dzieło*, „Przegląd Księgarski i Wydawniczy” 1979 nr 10, s. 8-9.

³² M. Kosman, *Opowieści Kórnickie*, Poznań 1978.

³³ L. Słowiński, *Tytus Działyński 1796-1861*, Poznań 1984.

Udział T. Działyńskiego w tworzeniu towarzystw naukowych w Wielkopolsce i formowaniu się dzielnicowego środowiska naukowego (m.in. zabiegi o polski uniwersytet w Poznaniu) opracowała Anna Marciniak w obszerniejszym studium, opartym na bogatej bazie źródłowej³⁴. Było to pierwsze całościowe ujęcie tego problemu przedstawione na szerszym tle aktywności polskiej w Wielkim Księstwie Poznańskim.

Nie obyło się też bez próby znalezienia w biografii T. Działyńskiego pikantrych szczegółów erotycznych, lecz publikacje te zatrzymały się na poziomie „gazetowych” sensacji³⁵.

Zbiory biblioteczne, które były wielką pasją Działyńskiego, posiadają już obszerną literaturę. Pisano o księgozbiorze odziedziczonym, kolejnych nabytkach i sposobach ich pozyskiwania, zatrudnianych bibliotekarzach, udostępnianiu zasobów, randze biblioteki jako instytucji narodowej kultury w czasach, gdy nie było jeszcze zbiorów PTPN³⁶.

Zwięzłą charakterystykę kolekcjonerstwa T. Działyńskiego i takież opis zgromadzonego przez niego księgozbioru, dała A. Marciniak (w oparciu o źródła i literaturę)³⁷. Ciągle brakuje jednakże analitycznego ujęcia tych właśnie problemów, a ich opracowanie ułatwiłyby katalogi i proveniencje rękopisów średniowiecznych, inkunabulów i XVI-wiecznych poloników.

Celem życiowym T. Działyńskiego było nie tylko gromadzenie zbiorów, lecz także publikowanie cenniejszych zabytków piśmiennictwa oraz źródeł historycznych polskich. Wstępny, niejako pobieżny, zarys historii wydawnictw kórnickich dał Tadeusz Kowalski³⁸, o przedrukach homeograficznych Adama

³⁴ A. Marciniak, *Rola Tytusa i Jana Działyńskich w rozwoju ośrodka naukowego w Wielkopolsce*, Warszawa – Poznań 1980.

³⁵ D. Pawlicka, *Ukochana Siu*, „Gazeta Poznańska” 24 XI 2000, s. 9.

³⁶ W. Pocięcha, *Biblioteka Kórnicka*, „Silva Rerum” T. III: 1927, z. 11-12, s. 158-170; S. Bodniak, *Biblioteka Kórnicka* [w:] *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie*, Poznań 1929, s. 49-79; J. Grycz, *Bibliotekarze kórnicki*, PBK Z. 1: 1929, s. 49-76; S. Weyman, *Biblioteka Kórnicka – skarbnica kultury polskiej*, „Nasza Polska” R. IX: 1961 nr 2, s. 171-180; *Biblioteka Kórnicka – skarbnica kultury polskiej*, „Nauka Polska” 1961 nr 2; R. Marciniak, *Biblioteka Kórnicka Tytusa Działyńskiego*; M. Kosman, *Biblioteka Kórnicka na tle polskich księgozbiorów naukowych XIX i XX w.*, „Sprawozdania PTPN za 1976 r. Wydział Historii i Nauk Społecznych”, Poznań 1978; S. K. Potocki, *Podstawy finansowe Biblioteki Kórnickiej...*; R. Marciniak, A. Mężyński, *Biblioteka Kórnicka – zarys historii 1826-1976*, „Studia o Książce” T. 7: 1977, s. 3-31; R. Marciniak, J. Wiesiołowski, *Rękopisy Biblioteki Kórnickiej warsztatem pracy naukowej*, PBK Z. 13: 1977, s. 19-52; M. Kosman, *Dzieje Biblioteki Kórnickiej w świetle dotychczasowych badań*, „Przegląd Biblioteczny” R. 45: 1977, z. 4, s. 377-386; M. Kosman, *Miejsce Biblioteki Kórnickiej na mapie kulturalnej Wielkopolski. Zarys historyczny*, „Kronika Wielkopolski” 1978 nr 1; tenże: *Biblioteka Kórnicka jako warsztat badań historycznych*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 35: 1978, s. 357-367; M. Gałyga, *Kontakty Ossolineum z Biblioteką Kórnicką w XIX w.* PBK Z. 17: 1981, s. 235-248.

³⁷ A. Marciniak, *Rola Tytusa i Jana...*, s. 18-26.

³⁸ T. Kowalski, *Działalność wydawnicza Biblioteki Kórnickiej do r. 1925*, PBK Z. 7: 1959, s. 93-140.

Pilińskiego pisała Alina Chyczewska³⁹, o planach wydawniczych – Ryszard Marciniak⁴⁰. Wydawnictwa źródłowe omówiła Helena Chłopocka⁴¹, ukazując niedostatki warsztatu naukowego – dokładne i bezkrytyczne powielanie tekstów, braki heurystyki, selekcji i rewizji, nieznamość paleografii. Sformułowała również postulaty badawcze, z nich głównymi są – sporządzenie ewidencji braków tych wydawnictw oraz ustalenie kontaktów T. Działyńskiego z uczonymi. Kolejne prace wydawnicze i kolportaż wydawnictw przedstawiła A. Marciniak⁴². Ocenę tych wydawnictw na tle ówczesnych trendów nauki polskiej oraz organizację procesu wydawniczego i rozpowszechniania przeprowadził Andrzej Mężyński⁴³.

Najlepiej zbadany i najwszechstronniej ukazany jest wkład T. Działyńskiego w przebudowę zamku w Kórniku. R. Kąsinowska w swej monografii⁴⁴ zbadała jego udział w projektowaniu i nadzorowaniu budowy na przestrzeni 30 z górą lat. Przedstawiła wyklucanie się pomysłów – odrzucanie projektów A. Corazziego i H. Marconiego, wpływ wyobraźni i smaku fundatora na projekt K.F. Schinkla oraz program ideowy (rodowy i narodowy) bryły i wnętrza⁴⁵. Prostowała „nadinterpretacje” dotychczasowych ustaleń, np. Agnieszki Whelan, która w mauretańskich dekoracjach widziała sensy ukryte, znane jedynie T. Działyńskiemu⁴⁶.

Zamówienia kolekcjonerskie T. Działyńskiego nie ograniczały się do biblioteki. Gromadził grafiki, militaria, wyroby złotnicze, obrazy, zabytki archeologiczne, lapidaria, numizmaty oraz artystyczne meble (traktowane jako przedmioty użytkowe). O kolekcjach tych pisała w monografii zamku kórnickiego R. Kąsinowska, poświęcono im także kilka artykułów⁴⁷. Wszystkie opracowania wskazywały na wyrafinowany gust, artystyczne wyczucie i smak,

³⁹ A. Chyczewska, *Polonica Adama Pilińskiego. Z zagadnień macenatu Działyńskich*, PBK Z. 9-10: 1968, s. 120-136.

⁴⁰ R. Marciniak, *Statuty litewskie w planach wydawniczych Tytusa Działyńskiego*, PBK Z. 14: 1974, s. 41-55.

⁴¹ H. Chłopocka, *Edytorstwo naukowe Tytusa Działyńskiego*, PBK Z. 12: 1976, s. 65-91.

⁴² A. Marciniak, *Rola Tytusa i Jana...*, s. 49-56.

⁴³ A. Mężyński, *Recepcja wydawnictw kórnickich 1829-1923 (program, repertuar wydawniczy, kolportaż)*, PBK Z. 18: 1981, s. 57-104.

⁴⁴ R. Kąsinowska, *Zamek...*, tam literatura.

⁴⁵ Pisał też o tym programie J. Kaźmierczak, *Funkcje ideowe kórnickiej rezydencji Tytusa Działyńskiego*, PBK Z. 12: 1976, s. 49-63.

⁴⁶ A. Whelan, *Kórnik – Alhambra i romantyczny ideał. O motywach orientalnych w architekturze rezydencji Tytusa Działyńskiego*, PBK Z. 21: 1986, s. 11-34.

⁴⁷ E. Wojewodzianka, *Dzieje zbioru militariów zamku kórnickiego*, PBK Z. 9-10: 1968, s. 137-153; s. Gibasiewicz, *Zbiór numizmatyczny Biblioteki Kórnickiej PAN*, tamże, s. 548-575; J. Fogel, *Z badań nad dziejami archeologii polskiej drugiej połowy XIX. (W kręgu macenatu Działyńskich i Zamoyskich)*, „Fontes Archeologicae Posnanienses”, Vol. 26: 1975, s. 169-179; A. Chyczewska, *Kórnicki zbiór graficzny*, PBK Z. 15: 1979, s. 43-62; B. Dolczewska, Z. Dolczewski, *Zarys historii mebli w zamku kórnickim*, tamże, s. 7-23; B. Dolczewska, *Zabytkowe złotnictwo w zbiorach kórnickich*, PBK Z. 16: 1980, s. 25-41; T. Naganowski, *Gromadzenie pamiątek narodowych na zamku kórnickim w XIX w.*, PBK Z. 17: 1981, s. 17-56.

wiedzę i kompetencję Działyńskiego. Warto by jednak – w przyszłości – pokusić się o bardziej wnikliwą i analityczną charakterystykę tych kompetencji.

Zamیلowania ogrodnicze T. Działyńskiego omówiła R. Kašinowska⁴⁸. W oparciu o przekazy źródłowe odtworzyła koleje tworzenia parku przy zamku w Kórniku (do którego sprowadzał egzotyczne drzewa i krzewy), prowadzenie szkółek roślinnych, prezentacje okazów z przyzamkowych warzywników i sadów na dorocznych wystawach ogrodniczych.

Powyższy przegląd dowodzi, iż literatura poświęcona T. Działyńskiemu (oraz wspominająca o nim na marginesie innych problemów) jest dość obszerna. Choć różny jest, rzecz jasna, stopień wykorzystania i kompletności materiałów źródłowych, różna trafność wniosków i syntetycznych uogólnień. Najwięcej opracowań ukazało się w kolejnych zeszytach „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej”, głównie autorstwa pracowników instytucji (intensyfikacja tych publikacji nastąpiła zwłaszcza w związku z obchodami 150-lecia jej istnienia).

Potrzeba napisania pełnej biografii Tytusa Działyńskiego jest bezsporna. Przed przyszłym monografistą stoi oczywista konieczność wypełnienia luk faktograficznych i niedostatków interpretacyjnych dotychczasowych opracowań. Rysuje się także kilka dość istotnych pytań. Przede wszystkim można by postawić problem, o ile Działyński wyrósł wprost z kultury swego „gniazda rodzinnego” i środowiska, z nich wyniósł aspiracje życiowe, normy i wartości moralne, postawy, a w jakiej mierze te tradycje później modyfikował, o ile wyszedł poza ich krąg? Z kolei można by zapytać, jaka była skala fortuny T. Działyńskiego na tle Wielkopolski i kraju, jak przedstawiały się wydatki na zakupy kolekcjonerskie w relacji do stanu majątkowego? Problem nakładów na bibliotekę podjął S.K. Potocki⁴⁹. W swym opracowaniu zestawiał dochody z majątków kórnickich i jedynie wspominał o sumach posagowych Celiny Działyńskiej. A przecież to te właśnie sumy umożliwiły Tytusowi „udźwigniecie” ogromnych nakładów na przebudowę zamku i realizowanie kosztownych pasji kolekcjonerskich.

Przynależność rodową i posiadanie dóbr uznawał Działyński za zobowiązanie narzucające mecenasowskie role społeczne. Cenna byłaby charakterystyka jego mecenatu na tle innych mecenatów arystokratycznych⁵⁰.

Nie sposób także pominąć opinii współczesnych o opisywanej postaci, a świadectw z epoki jest o Działyńskim wyjątkowo dużo⁵¹. Dowodzą one jego

⁴⁸ R. Kašinowska, *Zamek...*, rozdział: *Romantyczny ogród Tytusa Działyńskiego*, s. 184-193, tam literatura.

⁴⁹ S. K. Potocki, *Podstawy finansowe...*

⁵⁰ Problem ten podjął T. Alek-Kowalski (*Formy organizacji i popierania nauki w Wielkopolsce. Socjologiczne studium porównawcze*, Wrocław 1970) omawiając mecenat jako zjawisko społeczne i mecenat wielkopolski przed – i po powołaniu PTPN (m. in. E. Raczyńskiego i Działyńskich). Jednakże praca ta, o słabej podstawie źródłowej, silnie zideologizowana, niewiele wnosi do charakterystyki mecenatu konkretnych osób i instytucji. Zob. też: K. Ewicz, *Tytus Działyński – Edward Raczyński, Wielkopolskie XIX wieku*, PBK Z. 17: 1981, s. 249-254.

autorytetu i popularności, ukazują cechy charakteru (jak np. fantazję, poczucie humoru, dowcip). Życie rodzinne (właściwie nie opisywane) dokumentuje korespondencja – olbrzymi i kompletny (od czasów narzeczeństwa niemal do śmierci) blok kilkuset listów do żony oraz listy do dzieci. Dokumenty osobiste i relacje postronnych świadków umożliwiłyby analizę osobowości – struktury psychicznej. A współczesna psychologia dostarcza takich narzędzi badawczych, iż nie ma potrzeby stosowania psychologicznych ekstrapolacji.

T. Działyński ambitnymi celami, jakie sobie wytknął i wytrwałością w ich realizacji, wyróżniał się ze swojej sfery, która w większości jest dziś dla nas anonimowa. Tym bardziej wyróżniał się spośród „ludzi średnich” – *l’homme moyen*. Pojawia się wiele ich monografii, po części z tej racji, iż tych „wielkich” już nie starcza dla badaczy. Jednakże jednostki przeciętne, czy typowe, nie są tak atrakcyjne dla monografisty, a przede wszystkim dla czytelnika, jak silne, oryginalne indywidualności i ich, odbiegające od rutyny całej grupy społecznej, losy.

⁵¹ Nie wymieniam relacji o T. Działyńskim, jak też opublikowanych źródeł (korespondencji, mów itp.), ich lista byłaby zbyt obszerna.

